

Emlékezés Németh Gyula turkológus születésének 130. évfordulójára (1890. november 2. – 1976. december 12.)

Kevés olyan nagy hatású alakja van a hazai turkológiának, mint a városunkban, Karcagon, 1890. november 2-án született Németh Gyula, aki fél évszázadon át vezette az ELTE Török Filológiai Tanszékét, európai hírűvé tette a magyarországi turkológiát, de talán legnagyobb érdeme az volt, hogy kiváló tanulmányokat nevelt, akik mesterük nyomdokaiba lépve, örögbíttették a tudományt és városunk hírnevét is. Számos kitűnő tanulmányával hozzájárult a magyarság őstörténetére vonatkozó tudományos ismeretekhez. Nevéhez fűződik a ma egyetlen, ismert alán nyelvemlék, a jász szójegyzék megfejtése.

Tudományos munkássága kiemelkedő, nemzetközi jelentőségű. Mindvégig szívesen foglalkozott az őt elindító szülőföld, a Nagykunsághoz, a kunok történetéhez, nyelvéhez kötődő kérdésekkel.

Németh Gyula Karcagon járt gimnáziumba, itt kezdett törökül tanulni, valószínűleg Györffy István adta a kezébe az első török nyelvkönyvet. Györffy hat évvel volt idősebb nála, voltaképpen háromjikkal, Györffy István, Németh Gyula és Gaál László iranista munkásságával egy különös korszak kezdődött a hazai tudománytörténetben. Mindhárman karcagiak voltak, velük indult, illetve vált teljessé az Alföld, a szülőföldünk, a Nagykunság kutatása. Innen indult törökországi útjaira, 1907-ben Isztambulba, majd 1908-ban Aydinba, ezt követően még abban az évben, 1908-ban a helyszínen tanulmányozta a Volga középső folyásánál élő tatárok nyelvét, később másik két kipszak nép, a Kaukázusban élő kumük és balkár népköltési gyűjtéseket. Kumük szójegyzéke törökül nemrég immár az ötödik kiadást is megérte. Szinte minden művéről elmondható, hogy a török kutatók igen nagyra tartják a munkásságát, és rendre megjelennek művei újabb kiadásokban ma is. Nincs olyan nemzetközi konferencia, ahol ne hivatkoznának rá.

1909-től az Eötvös Kollégium tagjaként a Budapesti Tudományegyetemen tanult olyan tudósokkal, mint Gombocz Zoltán, Munkácsi Bernát, Goldzicher Ignác és Vámbéry Ármin. 1911–14 között többször járt tanulmányúton Lipcsében, Kelben és Berlinben. A Budapesti Egyetemen 1915-ben habilitált, 1916-tól az egyetem megbízott, majd rendes tanára lett, az ő javaslatára lett az egyetem Keleti Nyelvek Tanszékéből 1930-ban Török Filológia és Magyar Őstörténeti Tanszék. A törökök körében majd' száz év múltán is igen népszerű a neve, mert ő írta meg az első török leíró nyelvtant, s amikor

Atatürk kezdeményezésére a törökök írásreformot hajtottak végre, az arab betűs írásról áttértek a latin betűkre, az átírás mintáját Németh Gyula adta.

1916–17-ben jelent meg a török nyelvtana, amely az arab írásos oszmán török nyelv elsajátítására máig a legjobb kézikönyv. 1922-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1935-től rendes, majd 1941–46 között igazgatósági tagja volt. 1950–65 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatói feladatait látta el.

Munkásságának kiemelkedő területe volt a magyar nyelv török jövevényszavainak kutatása. Ő mutatott rá, hogy a magyar nyelv török jövevényszavairól szólva három kronológiai réteget kell elkülöníteni: a legősibb a honfoglalást

Németh Gyula fiatalkori képe

megelőzően került a nyelvünkbe, a középső réteg a törökség kipszak ágának nyelvéből (besenyők, kunok) származott, pl. boza, koboz, kalauz, özön, és Karcag (karsak), Debrecen (tepresin), Bengecseg stb. A „legfrissebb” a hódoltságkori török nyelvből került hozzánk, mintegy kétezres szó.

Tudományos értekezéseiben főleg a magyar nyelv török jövevényszavairól és a magyar őstörténet kérdéseiről írt. A legfontosabb, egyben legnagyobb lélegzetű műve, *A honfoglaló magyarság kialakulása* 1930-ban jelent meg. Ebben a művében a török törzsnévadást, a török törzsi rendszert és a nomád török államok kialakulási formáit vizsgálta, valamint bemutatva a török törzsek szerepét a magyar nép etnikumának kialakulásában.

Tudományos munkásságának egy má-

sik fontos vonulata volt a nagyszentmiklósi kincs feliratainak vizsgálata. Véleménye szerint a feliratokat egy kipszak török nyelven, besenyő nyelven írták.

Az 1930-as évektől az oszmán török nyelv kutatására helyezte a hangsúlyt, behatóan foglalkozott a bulgáriai török nyelvjárások tanulmányozásával, tájnyelvi szövegeket gyűjtött és adott ki, tisztázta a nyelvjárások felosztásának elvi problémáit. Számos tanulmányt szentelt annak a kérdésnek, hogy hol volt a törökség őshazája, mikor kezdődött a török népek vándorlása. Ezekre a kérdésekre nyelvészeti eszközökkel kereste a választ. Igen foglalkoztatta az is, hogy vajon Attila hunjai törökül beszéltek-e, és hogy mi közülük volt a magyaroknak a hunokhoz, mennyire megbízhatók a magyar krónikák azon állításai, hogy a magyarok a hunok utódai. Németh Gyula a kérdés négy kiváló szakértőjével, Ligeti Lajossal, Váczy Péterrel, Fettich Nándorral és Eckhardt Sándorral együtt egy, a nagyközönség számára is érthető összefoglaló műben, az 1940-ben megjelent, *Attila és hunjai* című kötetben adott választ.

Alapműveket tett le a tudomány asztalára.

Turkológiai műveiért elnyerte a török állam egyik legmagasabb kitüntetését, s számos ország tudományos testülete is tagjává választotta.

Nagy hatású, nemzedékeket tanító és nevelő munkássága nyomán fejlődött a török filológia, paleográfia s az oszmán török mellett a közép-ázsiai török nyelvek oktatása a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán. Tanítványai tovább vitték szellemiségét a világ nagy nevű egyetemlein. Közöttük Ligeti Lajost, Halasi-Kun Tibort, az ankarai, majd az egyesült államokbeli Columbia egyetem professzorát, Rágeb Özdemet, az isztambuli egyetem tanárát, Z. H. Kosayt, az ankarai egyetem professzorát, Bekir Szidki Csobanzadét, a bakui egyetem professzorát, Hasan Erent, az ankarai egyetem professzorát, Eckmann Jánost, a Los Angeles-i egyetem professzorát, H. N. Orkunt, az ankarai főiskola tanárát, Sinor Dénest, a bloomingtoni egyetem professzorát kell kiemelnünk.

A háború előtt doktorált nála Györffy György, Czeglédy Károly, Schütz Ödön, László Ferenc. Ugyancsak a háború előtt végzett nála Tálasi István, aki eredetileg turkológusnak indult, de később a tárgyi néprajz professzora lett, továbbá Peter Mijatev bolgár turkológus. Nála

Néhány szó a jászsági pendzsomról

tanult hosszabb-rövidebb ideig turkológiát vagy konzultált vele több külföldi tudós, így Martti Räsänen finn professzor, Blaskovics József a prágai, majd később a hatvanas években Vladimir Drimba a bukaresti, Stanislaw Kaluzynski, a varsói egyetem tanára és sokan mások. A háború utáni végzett magyar turkológusok közül egyetemi tanár lett Kakuk Zsuzsa, aki őt követően lett a tanszék vezetője, Hazai György akadémikus, hosszú ideig a berlini egyetem tanára, Bodrogligeti András, a Los Angeles-i egyetem professzora és Káldy-Nagy Gyula Fekete Lajos életművének folytatója, a budapesti Török Filológiai Tanszék professzora Vásáry István és Mándoky Kongur István is. Nála tanultak turkológiát többen, akiknek nem a turkológia volt a fő szakja, pl. Kara György, aki később a mongol tanszék vezetője lett. Amikor száz szemeszter után Kakuk Zsuzsának átadta a tanszék vezetését, egy páratlanul gazdag életszakaszt zárt le.

Szülővárosával sohasem szűnt meg a kapcsolata, gyakran hazajárt Karcagra, ilyenkor jó barátja Gaál László (iranista, 20 éven át a karcagi gimnázium igazgatója) házában vendégeskedett. Németh Gyula, Gaál László és Györffy István volt a hazai keletkutatás motorja a 20. század első felében. Nekik köszönhető, hogy városunk számos neves, főleg török kutatót láthatott vendégül, ilyen módon is bekerülve a tudománytörténetbe ápolva nagynevű szülöttjének emlékét.

Németh Gyula professzor 86 évesen, 1976. dec. 12-én hunyt el. A karcagi Déli temetőben nyugszik, sírja a Nemzeti Sírkert része, 2006 óta védett.

Elzarándokolt a sírjához 1993-ban a kunok kaukázusi rokon népének, a kumük népnek legendás híru írója, költője, Mahammat Badrutdin, akinek immár törökül is megjelent a Kopan üzengi – *Elszakadt kengyel* című, városunkról és Mándoky Kongur Istvánról írott műve. Több alkalommal jártak Törökországból, az Ankara Egyetem Hungarológiai tanszékének tanárai és hallgatói, hogy csak a leghíresebbeket, Prof. Dr. Naciye Güngörmüst, Hilmi Ortacot, Cemal és Mesude Senolt, említsem, és az ugyan-csak ankarai székhelyű Hacettepe Egyetem Néprajzi Tanszékének professzorát, Prof. Dr. Özkul Cobanoglut és munkatársait, néhány hallgatóját említsem. Zarándokhely a törökségi kultúrával foglalkozó tudósok számára a Karcagon nyugvó Németh Gyula sírja.

Emlékét kegyelettel őrizzük.

Dr. Bartha Júlia turkológus, etnográfus

A népi táncalkalmak egyike a rejtélyes nevű jászsági pendzsom. A néptáncok ismert kutatója, Pesovár Ferenc a Magyar Néprajzi Lexikonban külön szócikket szentelt a pendzsomnak. Miszerint a pendzsom a spontán táncalkalmak jászsági elnevezése, melyeket előzetes megbeszélés alapján vasárnap délutánonként rendeztek meg. Jó időben fák árnyékában a szabad ég alatt táncoltak, máskor pedig zárt helyen. A tánchoz citerást fogadtak, de a későbbiekben mellette harmonikást is foglalkoztattak. S összeadtak némi pénzt a zenészek számára. A pendzsomon általában éjfélig, de sokszor hajnalig is táncoltak. Pesovár szerint új ház építése alkalmával is rendeztek pendzsomot. Erről a táncalkalomról Pesovár hasonlóképpen írt a legújabb magyar néprajzi összefoglalás VI. kötetében (Népzene, Néptánc, Népi játék).

Legújabban pedig 2020-ban Bathó Edit, a Jász Múzeum maga is magas színvonalú néptáncos múlttal rendelkező igazgatója tollából látott napvilágot a Jászság 18–21. századi táncéletét bemutató monográfia. A zene és általában vele együtt ének ütemére is végzett ritmusos mozgás, a tánc a történelmi múltban is fontos szerepet játszott az ember életében. A középkorban és még később a tánc volt a városi és falusi fiatalság legkedveltebb szórakozása. Mint a könyv szerzője írta: „A különböző táncalkalmak nemcsak a kapcsolódásra, önfeledt mulatozásra, de a fiatalok ismerkedésére, s az idősebb emberek társas érintkezésére is lehetőséget nyújtottak.” Ehhez azonban még annyit hozzátehetünk, hogy az önfeledt mulatozás nem egyszer a közösség bevett szokásainak áthágásához is vezetett, amit az előljáróság, ha tehette, meg is büntetett.

Bathó Edit kitűnő munkájából ismerhetjük meg, hogy a Jászságban a 18–19. században a csárdák, kocsmák életének szerves része volt a tánc. A jászsági települések protokollumaiból (tanácsi jegyzőkönyvek) tudható, hogy a lakóházak is gyakran táncmulatságok színhelyei voltak. Azonban az itt feljegyzett adatok csupán arról szólnak, hogy mikor, milyen alkalomból rendezték a házi mulatságot, amely a tanácsi jegyzőkönyvekbe rendre az azokban elkövetett kihágások miatt

kerültek bele. Hogy volt-e ezeknek a táncalkalmaknak külön elnevezése, arról már a jegyzőkönyvekben nem írtak. Arról azonban igen, hogy ilyen alkalmakkor rendre akadt muzsikus is, aki a talp alá valót szolgáltatva. Az említettek mellett Bathó Edit részletesen beszámolt még a jászsági céhek farsangi multságairól, a munkához és a családi élet ünnepeihez fűződő (névnap, keresztelő, lakodalom) táncalkalmakról, valamint a paraszti élet 20. századi táncalkalmairól.

Utóbbi fejezetben a szerző hangsúlyozta: „A Jászság nagy kiterjedésű tanyavilágában egészen az 1950-es évek közepéig élénk maradt a házi bálók, spontán táncalkalmak kötetlen kerete. A Jászság legtöbb falujában pendzsomnak... hívták azokat az engedély nélküli összejöveteleket, ahol énekeltek, játszottak, táncoltak, ha jó volt az idő, a tanya előtti gyepen, télen pedig a házban vagy az istállóban. Vasárnap délután, amikor a ház körüli munkával már végeztek, összejött a tanyai fiatalság egy-egy tanyán, és sokszor hajnalig eltáncoltak, elmulattak.”

Az ismertetlen nevű pendzsommal mint sajátos táncalkalommal kapcsolatban felvetődik néhány kérdés. Példéul: milyen történelmi múltra tekinthet vissza a pendzsom? Általános jellemzője volt-e ennek a táncalkalomnak, hogy engedély nélkül tartották? Honnan eredhet maga az elnevezés?

A továbbiakban megpróbálunk a felvetett kérdésekre válaszolni, előzetesen is hangsúlyozva, válaszainkat nem tartjuk kizárólagos érvényűeknek, feltétlenül helyesnek sem. Nyilvánvalóan lehetséges más megoldás is.

Szükséges megemlítenünk, hogy a török a meghódított lakosság, elsősorban a keresztények életének megszervezésére, a polgári közigazgatás teendőinek az ellátására, legalább is Jászberényben, bíróságot, kádi hivatalt állított fel. A kádi hivatali hatásköre messze túllépett a jogszolgáltatáson. Fontos feladataik voltak a török hadsereg ellátásában, a gazdasági és pénzügyi élet szervezésében és az adóztatásban. A magánember hozzájuk fordulhatott peres ügyeiben, közjegyzői szerepet is betöltöttek a szerződés-kötéseknél, végrendelezéseknél. A török mintegy félszáz kádit telepített a hódoltsági területekre. A jászberényi